

УДК 347.1+340.14

Світлана Іскра,*адвокат, аспірант Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ У ЇЇ СПІВВІДНОШЕННІ З ЮРИДИЧНОЮ НАУКОЮ

Стаття присвячена формуванню визначення юридичної категорії «правова доктрина» та сучасного погляду на неї, співвідношенню її з юридичною наукою, встановленню їх розмежування і спільності, а також формуванню висновків і пропозицій, спрямованих на вдосконалення цивільного законодавства за допомогою вказаних правових інструментів.

Ключові слова: правова доктрина, юридична наука, джерела цивільного права.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Правова доктрина є однією з найбільш складних для розуміння, багатоскладових та малодосліджених юридичних категорій. Така ситуація зумовлена величезним рядом факторів, починаючи з комплексного характеру цього явища, часткової та дуже спірної формалізації (відсутності єдиної форми викладення та існування правової доктрини), високим рівнем теоретичності поняття та закінчуючи довгим часом панування позитивізму (коли доктрина не була необхідна настільки, щоб бути детально вивченою).

Додатковим та особливо ускладнюючим розуміння та прийняття правової доктрини юридичною спільнотою елементом, який можна додати до цього списку, є близькість правової доктрини до юридичної науки та повсюдне і регулярне ототожнення цих понять.

Водночас правова доктрина натепер визнається джерелом права вже більшістю правників – учених та практиків. А тому правова доктрина, як і будь-яке інше джерело права, має бути використовувана, оскільки розширення правових інструментів має дуже позитивне значення для розвитку правової думки, розширення кола врегульованих правовідносин, більш ефективного їх врегулювання та для розвитку юриспруденції в країні загалом. Тут доречно згадати філософську сентенцію про те, що вибір завжди краще відсутності вибору.

Тому, на думку автора, спроба дослідити, краще впорядкувати та роз'яснити сутність правової доктрини, сформулювати її визначення, а також встановити співвідношення правової доктрини з юридичною наукою матиме велике правове значення, яке полягатиме в збільшенні кількості правників, які вда-

ватимуться до цих юридичних інструментів, що, у свою чергу, збільшуватиме «популярність» та увагу до такого юридичного явища, як правова доктрина, і, як результат, зросте його значення.

Як вже зазначалося вище, якщо не головною, то основною проблемою, що ускладнює сприйняття правової доктрини, є її схожість з юридичною наукою, неможливість відокремлення цих двох понять або ж їх ототожнення. Обидві ці крайності, на нашу думку, не є позитивною тенденцією, оскільки якщо повне відокремлення правової доктрини від юридичної науки призведе лише до дублювання одних і тих самих положень і досліджень, то ототожнення цих понять може призвести до несприйняття її як джерела права взагалі або ж невикористання її як джерела права з причин незнання, що породжує страх помилитися. Такий підхід суперечить такій меті, як розвиток, у зв'язку з чим, автор робить спробу в межах даного дослідження внести ясність у ці проблеми та взаємовідносини.

Метою статті є визначення поняття «правова доктрина», проведення аналізу вже наявних визначень цього поняття, розкриття співвідношення понять «правова доктрина» та «юридична наука».

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Для досягнення поставленої мети має величезне значення емпірична база, тим більше що сама по собі правова доктрина у більшості джерел визначається саме як правові ідеї, концепції, висновки та досягнення видатних науковців у галузі права. Так, автором враховано наукові здобутки українських та іноземних вчених, таких як: С.В. Васильєв, Ю.В. Гаврюсов, В.С. Нерсисянц, О.Ф. Скакун, П.М. Рабінович та ін. Разом із тим дослідження питання про співвідношення правової доктрини із юри-

дичною наукою не проводилось, а проведені дослідження потребують оновлення з урахуванням новел, запроваджених законодавцем останнім часом. Тому з урахуванням поставленої мети вважаємо дослідження вищенаведених аспектів таким, що має актуальність та практичне значення.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Коли вчений або інший дослідник стикаються з проблемою визначення поняття, методами, які найчастіше використовуються, є аналіз та синтез, оскільки описати поняття можна або через протилежність, або ж через ознаки, що відокремлюють його від інших. Починаючи аналіз наявних визначень поняття «правова доктрина», вважаємо за доцільне рухатися від загального до часткового.

Так, у юридичній енциклопедії під редакцією Ю. С. Шемшученко поняття «правова доктрина» визначається як сукупність (система) наук, знань про певне правове явище [1, с. 275].

На думку відомого російського вченого В. С. Нерсесянца, юридична доктрина – це розроблені й обґрунтовані вченими-юристами позиції, конструкції, ідеї, принципи і судження про право, які в тих чи інших системах права мають обов'язкову юридичну силу [2, с. 401].

Щодо підручників та інших юридичних видань, не присвячених конкретно правовій доктрині, то здебільшого термін «правова доктрина» трапляється в розділах «джерела права».

Так, О. Ф. Скакун вважає, що правова доктрина зазвичай це акт-документ, який містить концептуально оформлені правові ідеї, принципи, що розроблені вченими з метою вдосконалення законодавства, усвідомлені (сприйняті) суспільством і підтримуються (формалізується) державою [3, с. 221].

Г.О. Христова вказує на те, що правова доктрина – це визнані юридичною спільнотою ідеї, концепції та теорії, що використовуються як допоміжний засіб для визначення змісту правових норм [4, с. 120].

У наукових публікаціях С.В. Васильєва правова доктрина визначається як система уявлень (ідей) про право, що сформульована вченими-юристами з метою забезпечення порядку в суспільних відносинах і вирішення юридичних казусів, яка має письмове вираження і санкціонована державою [5, с. 71].

Правова доктрина у дисертаційному дослідженні І.В. Семеніхіна визначена як зумовлена характером політико-правової культури суспільства система ідей та наукових поглядів на право, актуальні напрями

розвитку правової системи, що визнаються юридичною спільнотою і є концептуальним підґрунтям нормотворчої, правозастосовної і правотлумачної діяльності [6, с. 6].

Ю. В. Гаврюсов та Л. В. Лазарев зазначають, що під нею можна розуміти і правові теорії, і авторитетні погляди учених-юристів, і визнані наукові праці в галузі права, і коментарі до законодавства [7, с. 52].

У своїх дослідженнях Є. В. Вавилін визначає юридичну доктрину як:

а) вчення – сукупність теоретичних положень про правові явища;

б) державну програму (концепцію) регулювання тих чи інших відносин, постановку цілей, завдань, визначення засобів для їх реалізації; в) сукупність вихідних принципів права, що підтримуються й санкціонуються державою;

г) керівні теоретичні принципи, основоположні правові дефініції; д) наукові праці юристів [8, с. 65].

Аналіз вказаних визначень поняття правової доктрини дає підстави утвердитись у наведеній на початку цього дослідження тезі автора про комплексний характер правової доктрини, яка включає в себе, з одного боку, найбільш загальні ідеї, принципи, а з іншого – праці вчених, коментарі до нормативно-правових актів та інші елементи, що не мають загальнообов'язкового значення і, на перший погляд, мають дуже опосередкований вплив на правову думку та право загалом. Так, автори здебільшого сходяться на думці, що правова доктрина включає в себе загальні поняття – принципи права, ідеї, правові вчення, які є підґрунтям права або щонайменше однієї його галузі, і водночас праці вчених-правників з розробки тієї чи іншої юридичної проблематики, тобто ідеї, які тільки стануть або не стануть правовими регуляторами надалі, залежно від тенденції правосвідомості, що матимуть місце в країні.

Постає питання, чому же ці, на перший погляд, такі різні за значимістю та силою врегулювання моменти об'єднані в одне юридичне явище – правову доктрину. На думку автора, це є цілком логічним і обґрунтованим тим, що вказані вище структурні частини взаємозумовлені. Тобто як принципи є основою для виведення наукових позицій і становлять базу для їх проведення, так і дослідження, так чи інакше, стають в подальшому принципами і загальними ідеями, оскільки лише через наукові дослідження (виражені у працях вчених) вони можуть бути сформульовані і набути формального вираження.

Такий взаємозв'язок зумовлює комплексність поняття і підтверджує його єдність. Також частково можна погодитися з авто-

рами, які вказують на формальне вираження правової доктрини в частині, що стосується принципів, оскільки якраз їх визначення, так чи інакше, існує якщо не в галузевому законі (як, наприклад, принцип свободи договору, закріплений в ст. 3 Цивільного кодексу України) [9], то в Основному Законі (як принцип верховенства права, який закріплений у ст. 8 Конституції України) [10, с. 935] чи в міжнародних нормативно-правових актах (як, наприклад, принцип заборони катування, наведений у ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) [11, с. 270].

Що ж стосується положень, викладених у коментарях до кодексів та інших нормативно-правових актів, працях та публікаціях вчених-правників, то вони мають формальне вираження в побутовому сенсі (тобто викладені на папері чи в електронний ресурс), а не в правовому сенсі (тобто визначені в законі).

Водночас такі положення мають шанс отримати формалізацію та загальнообов'язкове значення в рішеннях Великої Палати Верховного Суду чи в процесі нормотворчості. Чи можна говорити, що вони стають джерелом лише після такої формалізації? Вважаємо, що ні, оскільки за такої ситуації, наприклад, у разі зміни правових позицій Верховного Суду (нещодавно – Верховного Суду України) вони її втрачатимуть. Але це не означає, що вони не можуть бути застосовані до інших правовідносин.

Отже, так чи інакше ця формальна визначеність існує, що, до речі, значно спрощує практичне використання правової доктрини як джерела права, що не означає її загальнообов'язкову силу усіх формально визначених доктринальних положень.

Таким чином, частково погоджуючись із виокремленими ознаками правової доктрини, такими, як є сукупність ідей та принципів, створення її вченими-правниками, прийняття суспільством та документальне оформлення, автор водночас вважає, що допоміжний характер правової доктрини не є ознакою і, виходячи з цього, доходить висновку, що правова доктрина являє собою систему ідей та принципів, а також наукових поглядів на право, актуальні напрями розвитку правової системи, що визнаються суспільством і є концептуальним підґрунтям нормотворчої, правозастосовної і правотлумачної діяльності.

З огляду на вищевказане визначення, постає питання про те, чому визначене вище явище «правова доктрина» не є юридичною наукою.

Сформулювати визначення юридичної науки в рамках даної статті автор не ставив

за мету, оскільки її обсяг не дозволяє цього зробити досить глибоко та до того ж це не є обов'язковим для досягнення мети даного дослідження. Тому окреслимо лише найбільш вдалі та поширені визначення юридичної науки.

Юридична наука – це система об'єктивних соціально значущих знань про закономірності права і держави (державно-правові закономірності) [12, с. 155].

На думку О.Ф. Скакун, юридична наука являє собою систему знань про об'єктивні властивості права і держави в їх поняттєво-юридичному розумінні та вираженні, про загальні та окремі закономірності виникнення, розвитку та функціонування-держави і права в їх структурній багатоманітності [3, с. 467].

Юридична наука (правознавство або юриспруденція) – це спеціалізована галузь наукових знань у сфері гуманітарних наук або особлива юридична наукова діяльність, яка спрямована на вивчення права в теоретичному і прикладному аспектах, правових форм організації і функціонування держави, суспільства, їх окремих інститутів [13, с. 189].

Юридична енциклопедія містить два визначення поняття «юридична наука». Так, юридична наука – це система знань про об'єктивні закономірності розвитку держави і права, їх місце і роль у суспільному житті [14, с. 605]; система наукових знань про об'єктивні закони виникнення, розвитку й функціонування держави і права, їхню класову природу, місце й призначення в суспільному житті [14, с. 605].

Отже, спільним між правовою доктриною та юридичною наукою є наявність в їх складі робіт вчених, досліджень, роздумів, а також посилання на принципи. Водночас юридична наука не є джерелом права загалом і цивільного зокрема. Це спричинено розбіжностями між цими категоріями, які полягають в тому, що юридична наука вивчає доктрину і формує її, тобто виступає методом по відношенню до правової доктрини.

Схематично їх взаємовідносини можна зобразити таким чином (рис. 1), де під позначкою 2 знаходиться якраз часткове формування доктрини під час наукових досліджень (часткове, адже не всі принципи народжуються під час здійснення спеціальних, цілеспрямованих досліджень):

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна дійти таких висновків. Правова док-

трина є однією з найбільш складних для розуміння, багатоскладових та малодосліджених юридичних категорій. Водночас правова доктрина натепер визнається джерелом права вже більшістю правників – вчених та практиків. А тому вона, як і будь-як інше джерело права, має бути використовувана, оскільки розширення правових інструментів має дуже позитивне значення для розвитку правової думки, розширення кола врегульованих правовідносин, більш ефективного їх врегулювання та для розвитку юриспруденції в країні загалом. Правова доктрина являє собою систему ідей та принципів, а також наукових поглядів на право, актуальні напрями розвитку правової системи, що визнаються суспільством і є концептуальним підґрунтям нормотворчої, правозастосовної і правотлумачної діяльності. Отже, спільним між правовою доктриною та юридичною наукою є наявність у їх складі робіт вчених, досліджень, роздумів, а також посилання на принципи. Водночас юридична наука не є джерелом права в цілому і цивільного зокрема. Отже, юридична наука вивчає доктрину і формує її, тобто виступає методом по відношенню до правової доктрини.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням правової доктрини, виходять за рамки цієї статті та становлять перспективний напрям для майбутніх наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2: Д-Й, 2003. 744 с.

Статья посвящена формулированию определения юридической категории «правовая доктрина» и современного взгляда на нее, соотношению ее с юридической наукой, установлению их разделения и общности, а также формированию выводов и предложений, направленных на усовершенствование гражданского законодательства с помощью указанных правовых инструментов.

Ключевые слова: правовая доктрина, юридическая наука, источники гражданского права.

The article is devoted to formulating the definition of a legal category of “legal doctrine” and a modern view of it, its relation to legal science, establishing their separation and community, as well as forming conclusions and proposals aimed at improving civil legislation with the help of designated legal instruments.

Key words: legal doctrine, legal science, sources of civil law.

2. Нерсесянц В.С. Общая теория государства и права: учебник. Москва: ИНФРА-М, 2012. 560 с.

3. Скакун О.Ф. Теория права и держави: підручник. Київ: Правова Єдність, 2009. 519 с.

4. Загальна теорія держави і права / за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Х., 2002. 583 с.

5. Васильев С. В. Правова доктрина – джерело процесуального права. Актуальні питання інноваційного розвитку. 2012. № 2. С. 70–76.

6. Семеніхін І.В. Правова доктрина: загально-теоретичний аналіз / наук. ред. О.В. Петришин. Х.: Юрайт, 2012. 88 с.

7. Гаврюсов Ю. В. Правовая природа решений органов конституционной юстиции. Вестник Калининградского юридического института МВД России. 2009. № 2 (18). С. 25; Лазарев Л. В. Правовые позиции Конституционного Суда России. М.: Формула права, 2006. С. 52.

8. Вавилин, Е. В. Некоторые проблемы механизма защиты субъективных гражданских прав. Правоведение. 2002. № 3 (242). С. 183.

9. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. К., 2005. 1088 с.

10. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. С. 141.

11. Про захист прав людини і основоположних свобод: конвенція Ради Європи 1950 року. Офіційний вісник України. 1998. № 13, № 32. С. 270.

12. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. К., 1994. С. 321.

13. Гусарев С. Д. Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності: навч. посіб. 3-те вид., переробл. і доп. К.: Знання, 2008. 495 с.

14. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 6: Т-Я. 2003. 736 с.